

הרב זכרי' האלעזר

כולל בית משה חיים, מיאמי יצ"ו

ניקוד סימני המכות: דצ"ך עד"ש באח"ב

מתוך כתב ידו של בעל הרוקח ז"ל - וביאורו

בספריית הבודליאנה, באוקספורד שבאנגליא, מצוי כתב יד על הגדה של פסח (ומספרו: OX CAN. OR.86) בו מעתיק הסופר מתוך כתב יד אוטוגרפי של רבינו אלעזר מוורמייזא, בעל הרוקח, דברים אותם קיבל מרבו, רבינו יהודה החסיד. וכך פותח ומסיים המעתיק את ציטוט הדברים:

"את זה העתקתי מכתיבת ידו של הרב ר' אלעזר איש האלהים בן רבנו יהודה ב"ר קלונימוס זצ"ל, כאשר קיבל מרבנו יהודה חסיד אב החכמה, בן רבנו שמואל הקדוש והנביא... עד כאן מטעמי הר"ר אלעזר מגרמזיישא זצ"ל והעתקתי (מידו) מכתיבת ידו".

דברי הרוקח עצמם נדפסו זה מכבר^א, ואנו לא באנו כאן אלא על אותם פרטים מסויימים אשר לא הועתקו במדויק, ואם כי הם מעמי הכמות אולם הם רבי האיכות, כפי שנראה זה עתה.

בתחילת כתב יד זה מופיע סדר 'הגדה של פסח', ובקטע של 'רבי יהודה היה נותן בהם סימנים' מופיעים הסימנים, שהם ראשי התיבות של עשרת המכות, בניקוד ובהגייה דומים למקובל גם כהיום: **דְּצַךְ עֲדָשׁ פְּאָחָב. לְעוֹמֵת זֹאת, בְּהַמְשָׁךְ הַכֶּתֶב יד,** בהעתקה מתוך כתב היד של הרוקח, אנו מוצאים את מילים אלו בניקוד מחודש, עליו לא שמענו וראינו עד כה, ואף המו"לים לא נתנו את לבם להבחין בפרט זה.

כיוצא בזה, בכתב יד מודגשים המילים אשר באמירתם ראוי להטיף את היין מהכוס כמנהג ישראל, תוך כדי מיספור מעל כל מילה, ואף את פרט זה לא נתנו המו"לים את לבם להדפיסו כראוי ובמדויק.

נביא איפוא את לשון בעל הרוקח, כפי שהוא בכתב יד זה, תוך שמירה על העתקה קפדנית ומדויקת^ב:

א. בתוך: 'רבי אלעזר מוורמייזא דרשה לפסח', מקיצי נרדמים ירושלים תשס"ו, נספח א עמ' 125-128. שוב ראיתי שקטע זה עליו אנו דנים כאן הודפס (מתוך כתי"י אחר, שכפי הנראה לא היה מנוקד) גם בתוך: 'ליקוטים צרפתיים אשכנזיים בפירוש ההגדה, צפונות, טו, עמ' ט, וכן בתוך: 'ליקוטים מהלכות אמרכל' עמ' כז.

ב. בתצלום כתב היד המצורף למאמר זה ניתן להבחין במיספור המילים, וזוהי הכוונה: "למנות עד מספר י"ד", אך נראה שהכוונה בזה גם על מקום ההטפה. לפנינו הדגשנו כל מילה אשר מעליה ניתן הסימן שבה יש להטיף מהכוס.

"דם ואש ותמרות עשן דם צפרדע כנים ערוב דבר שחין ברד ארבה חשך מכת
בכורות דָּבָר עֲדָשׁ פָּאֲחָרִי על כל תיבה נותנים אצבע" דם בכוס היין ומטיפין
לחוש, מנהג אבותינו כן, וכן הנהיג רבנו אלעזר הגדול כל בני ביתו, וכן הנהיג רבנו
קלונימוס הזקן וכל משפחתו, וכך היו עושין רבנא אלעזר חזן ורבנו שמואל הנביא
ובנו רבנו אברהם ובנו רבנו יהודה חסיד אב החכמה, וגם אבא מרי רבנו יהודה
בר' קלונימוס, ואין להתלוצץ על מנהג אבותינו הקדושים כי על כן מטיפין לחוש
י"ו פעמים כנגד חרבו של הקב"ה שיש לו י"ו פנים, וי"ו פעמים דָּבָר בירמיה' לומר
לנו לא יזיק, מיכן סמכו אבותינו..."

- ג. בנדרס (עמ' 127) הביאו את סימן ההטפה לאחר מילת "בכורות", אך בכת"י אינו כן.
- ד. אולי הב' הראשון אף היא מנוקדת, דהיינו: בָּאֲחָרִי.
- ה. בנידון המנהג להטיף באצבע, והאם זה מחמת לשון הפסוק "אצבע אלקים הוא", ובאיזה אצבע הכוונה, ראה: ספר 'ויגד משה' (עמ' קנד), ויצוין לפירוש המיוחס לרוקח (פר' וארא, עמ' מה): "בפרקי דר' אליעזר (פרק מה) באצבע שאצל הקטנה בה הכה המצרים".
- ו. יתכן שבכלל הליצנות על המנהג באה גם הטענה שהכוס נפגם בכך (ראה: 'הסדר הערוך' ח"א עמ' תטו-תס; 'פסקי תשובות' סי' תעה אות לא, ועוד). למעשה, הרוקח אינו מסגיר על עצם המנהג ואופן קיומו, מלבד שיסודו בהררי קודש, כי אם נותן טעם למספר ההטפות.
- ז. הגם שבספר ירמיה' יש י"ז פעמים תיבת 'דבר', נראה שהרוקח לא מנה את האיזכור (כא ו): "בדבר גדול". שוב ראיתי ב'צפונות (שם) שהביא לתריך בע"א.
- ח. אודות מספר י"ו אעתיק כאן ממה שכתבתי בהערותי לסדור ר"ש (בתוך: 'מחזור אוצר הראשונים השלם, מכון 'על הראשונים, תשע"ה, עמ' לד): "כן הוא בסודות התפלה שבסדור הרוקח (עמ' תרנב): "בספר חיים עד לחיים ולשלום י"ו תיבות, כנגד חיים אחיה חייני י"ו בתמניא אפי, י"ו בריתות נכרתו על התורה, עץ חיים היא". אולם ראה בענין אחר אודות י"ו תיבות ברוקח (עמ' תרנח). וכזה בפי' הרוקח לאז ישיר (עמ' רכב): "וישע י"ו תיבות כנגד י"ו חיים בתמניא אפי, לקבל תורה שנכרתו עליה י"ו בריתות עץ חיים הי"א" (וכצ"ל בפי' לבראשית עמ' פו כמו שהעיר המגיד). וכמוהו ביותר הרחבה בסידור הרוקח ליראו עינינו (עמ' תסה). ברוקח לדברים (עמ' קפד): "י"ו לשון חיות בחומש, וכן י"ו חיים בתמניא אפי, להציל מחרב הקב"ה יש לה י"ו פנים, זהו עץ חיים הי"א". וברוקח הל' יו"ב (עמ' קז): "הרי י"ו וכן י"ו קרבנות וכו' ולהגן מחרב הקב"ה שיש לה י"ו פנים חרב נוקמת נקם ברית וכן י"ו חיים בתמניא אפי, זכרנו לחיים ויעלה זכרוננו", וסוף לשונו נראה מקושר למה שאיתא כאן. וביתר הרחבה אודות י"ו ברוקח לויקרא (עמ' שג) ועע"ש עמ' רנב ועמ' רנה, וכדאי להביא מדבריו בויקרא עמ' רנב: "הרי הזה מדם הפר א' למעלה זו' למטה וכן מדם השעיר בין הבדים הרי י"ו, וכן י"ו בהיכל על הפרכת, זו' על טהרו של מזבח הזהב ובקרניו ד' הרי י"א ... ולמ"ד אין מערבין לקרנות יהיו י"ו... הרי י"ו בין הבדים לפני ולפנים כנגד י"ו בריתות נכרתו בהר סיני..." ע"ש עוד ובעמוד רנה.
- ונראה להוסיף בזה את מה ששמעתי מאאמור"ר הגאון שליט"א, ששפית היין בליל הסדר הוא כשפית הדם י"ו פעמים ביה"כ, והוא לכפרה. ואגב, יש לעיין אם ראוי להטיף היין על גבי השלחן דווקא ולא לתוך כלי אחר, שכן מצאנו ששולחנו של אדם מכפר עליו (ברכות נה). ואין זה מוכרח. ועוד יש להוסיף נופך בזה עם דברי הרוקח בסידורו (עמ' תקד): "לאדם י"ו שינים למעלה וי"ו שינים למטה", והוא כהאמור שהאכילה בשולחן הוא במקום קרבן (אך ראוי להדגיש שאין לשתות את יין ההטפה, כנודע מספרי הח"ן, ולהאמור לעיל נרמז בכך שאותם טיפות היין אסורות כדם).

הניקוד המחודש

ראשית כל נעסוק בשלשת המילים של "דצך עדש באחב" שרק הם קבלו ניקוד בכתב יד זה: "דצך עדש באחב", כשבוודאי מצויה בכך משמעות מיוחדת.

ניקוד זה, שהוא שונה מהניקוד המקובל, מקביל לניקוד של האות הראשון בכל מכה כמו שהוא בתורה, והוא מעורר את הדיון: מה טיבו של ניקוד זה והאם יש בו משמעות מסוימת, מלבד עצם ההקבלה לניקוד בתורה, שכן לא מסתבר שניקוד זה מסייע יותר לזכירת הסימנים. אם כי יודגש שגם את טיבו של הניקוד המקובל אין אתנו יודע עד מה, מפני מה נבחר דווקא ניקוד זה.

הסדר שבספר תהלים

ומתחילה, חשבתי לפרש זאת על פי דברי ריה"ח, רבו של הרוקח, שהצורך בסימני רבי יהודה היה מפני שהמכות מסודרות באופן אחר בספר תהלים^פ, "לפיכך נתן ר' יהודה סימנים הללו, להודיע שסדר הפרשה עיקר" (שבלי הלקט); "ואשמעינן שבזה הסדר יש לקרות למביאי בכורים, ולא כאותו סדר שכתוב בתהלים" (ראב"ה סי' תכד).

ועל כך בא הצורך בניקוד הסימנים במקביל לניקוד שבתורה, שכן כל ניקוד שונה לא יוציאנו מכלל ספק שמא הכוונה היא למשל: "דצך" - ד'בר צ'פרדע כנים, או: "באח"ב - ב'בורות א'דבה ח'שך ב'רד". ולכן - לשיטתו - ביקש ריה"ח שביטוי הסימנים יקביל לניקוד בתורה, ומשכך לא יטעו בסדר האמיתי של המכות.

אפם כי לא ראינו ראשונים אחרים שאף הם הביאו הסבר זה^ה, יחששו ויביאו ניקוד זה, ואם כי לא ראינו אינה ראייה וניתן לשער שאף הם אכן החזיקו בניקוד זה, עדיין ייתכן שרבי יהודה החסיד הווקק במיוחד לחדר את דעתו באמצעות ניקוד זה. שכן דבריו

פ. תהלים עח מד-נא; קה כח-לו.

י. תירוץ זה מובא גם בפירוש המיוחס לרש"י (תורת חיים עמ' קכ): "לולא הסימנים הייתי אומר אין מוקדם ומאוחר בתורה, שהרי דוד לא מנאם כסדר הזה שבתחלה אמר שלח חשך ויחשיך (תהלים קה כח), ואח"כ הפך את מימיהם לדם (שם פסוק כט), ואח"כ שרץ ארצם צפרדעים (שם פסוק ל)", ובריטב"א בשם רש"י, ובתיקון חג הפסח (מכון אופק, תשנ"ז, עמ' קטו) בשם רש"י. כיוצא בזה מובא התירוץ בדברי ר"י ב"ר יקר, אבודרהם, רשב"ץ, דעת וקנים שמות ז כה, חזקוני שם ח טו, ועוד.

ובהערות 'זכרון ראשונים' לפירוש רבינו יצחק ב"ר יוסף, על ספר שמות (בתוך: 'מקראות גדולות - חוט המשולש', מכון 'על הראשונים', ירושלים תשע"ג, עמ' ע הערה צג) הבאתי מהספר 'משיב דברים נכוחים' (לרבנו יעקב בר ששת, מקדמוני המקובלים) שכתב [בדומה למה שהבאנו שם מהרד"ק]: "שמן [דוד] על מה שהוא מפורש סדרם בתורה", ולא הרגשתי שאף שכן מבואר בפשטות לשונו, יש אכן מילה מיותרת בהמשך לשונו: "ואל תחשוב בלבך לומר שאין הפסד בדבר אם נאמר שלא נכתבו בתורה עשר המכות על הסדר שבאו על פרעה ועל מצרים כי יש בזה באמת הפסד למה שאמרו כי היו שנים בהתראה ואחת בלא התראה. והסימן שנתנו בהן דצ"ך עד"ש באח"ב נאמר על הסדר ולהוכיח באי זו מהן היתה התראה", ואפשר לומר שגם הוא כלל בתוך לשונו שטעם אחד להראשי תיבות הוא להגיד לנו שזהו הסדר הנכון.

של ריה"ח שצוטמו לעיל הם עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר - בספר 'מושב זקנים' (שמות ט ט), שם הובאו דברי ריה"ח:

"הקשה החסיד, למה לא נכתבו המכות בתילים כסדר האמור בפרשה, ותי' שב' מיני מכות באו, א' אותם שכפרשה בסדר, ועוד באו עמהם בערבובייה, אותם שכתוב בתילים".

ריד"ח מחדש שגם הסדר של המכות הכתוב בספר תהלים הוא סדר אמיתי, שכן היו גם מכות שבאו בערבובייה, ומכל מקום סדר זה שספר תהלים אינו העיקר, כי אם הסדר המופיע בתורה.

ומשכך, ייתכן שריה"ח חשש לשיטתו שיבואו לכלל מעות שניתן גם לומר את המכות בסדרן בספר תהלים ולצאת ידי חובה (ע"ש בראבי"ה שריה"ח סוכר שיש על המביא ביכורים לומר עשר המכות), ועל זה באו הסימונים בניקודם המקביל לתורה בכדי להדגיש שאינו יוצא בהזכרתם אם אינו אומרם בסדר שזוכרים בתורה.

אלא שהשערה זו נראית רחוקה שהלוא כלל לא מצאנו בספר תהלים שוני מהאמור בתורה לגבי ד'ם וד'בר ובין ב'כורות ל'ברד, ומהיכי תיתי שיבואו לידי מעות שכזאת.

סיבות נוספות לניקוד זה

ויש לפרש עניין ניקוד זה באופן אחר, בהקדם מה שנאמר בפרשת וארא, קודם מכת ברד (ט יד): "כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי אל לבך", ופירש רש"י: "למדנו מכאן שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות". וברייב"א שם כתב:

"פרש"י למדנו שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות עכ"ל. גרסין בכורות בשורו"ק בוא"ו והיא מכת ברד ונקראת כן לפי שלא היתה מכה אלא בדבר האביב... כך פי' ר"ת מאורליי"א".

מפורש איפוא שאף מכת ברד קרויה 'מכת בכורות' אם כי בניקוד אחר, ומהיות ויתכן שיבואו למעות ולהחליף בין מכת ברד למכת בכורות, מחמת שמם הוזה 'מכת בכורות', הרי שעל כך בא הניקוד של האות ב' בתחילת 'באחב' בקמץ, להודיענו כי במכת ברד איירי ולא במכת בכורות.

ועוד יש לומר, שמהיות ואמרו שמכת ברד שקולה כנגד כל המכות (רש"י הנ"ל, מדרש הגדול לשמות עמ' קלג, וברמזי רבנו יואל עמ' רכג"ב, וברוקח עמ' מ "מכה שקשה

יא. וכן הוא בתוספות השלם (וארא ט יד אותיות ה-ז. וע' אות ד שם). וראיתי שב"תורה שלמה" (פרשת וארא, מילואים עמ' קלב-ד) כבר האריך בדברי רש"י אלו והביא מדברי הריב"א ועוד שכתבו כמוהו, אבל נשמט לו שכן נראה דעת הר"י מווינא באחד מתירוציו. וכן יש להוסיף מתוספות השלם ומספר 'מושב זקנים' (עמ' קט) שעדיין לא נדפסו בימיו, ועיין ברבינו חיים פלטיאל.

יב. שוב ראיתי שכבר עמד בזה בתורה שלמה (וארא, מילואים שם, עמ' קלד).

כנגד כל מכותי"י), אם כן יכולים לסבור שבדין הוא שיחיה מכת ברד נזכר לבסוף, כיון שהוא שקול כנגד כל המכות, לכך מדגישים את הניקוד, להודיענו שמכת ברד במקומה עומדת, קודם מכת ארבה.

עוד אציין בזאת לדבר חידוש שמכת ברד היא המכה שהייתה בחודש ניסן, וכך הביא רבינו ישעיה בנימוקיו על התורה (בתוך: 'פירושי רבנו חננאל' עה"ת, עמ' לז):

"תימזה איך נמצאת שעורה בטבת והלא מתמוז באו להם המכות, וכל מכה ומכה היתה בחדש שלה, צא וחשוב שלא ירד הברד אלא בטבת, וברד מכה שביעית היא בר' יהודה דנתן בהם סימנין: דצ"ך עד"ש באח"ב, ואם כן היאך נמצאו, והלא בדוחק מקריבין העומר בששה עשר בניסן, ופעמים הוצרכו לעבר השנה מפני האביב. ויש לומר דבתהילים משמע דסדר מכת הברד לא היתה אלא בפסח. ואין זה נכון דמדאיצטריך ר' יהודה ליתן בהם סימנין ש"מ אין סידורן אלא דצ"ך עד"ש באח"ב, ולא כדאיתנהו בתהילים, דהא פליג על ר' שמעון".

ונראה שדחיה זו המובאת בסוף הדברים אינה מדברי רבינו ישעיה גופיה כי אם מהוספת המעתיק. ומעתה יש לומר שבכדי להוציא מסברות כיוצא באלו בא הניקוד בדומה לניקוד שבתורה כדי ללמדנו את הסדר הנכון.

עוד יש להעיר שבהגית האשכנזים יש לחשוש שאולי בסימן זה, שנמסר בעל פה, יחליפו בין האותיות כ' לח', ויטעו שהסימן הוא: דצח עדש באבב. או שיחליפו את האותיות א' בע' ויטעו שהסימן הוא: אדש בעחב, והניקוד מסייע שלא יטעו.

עוד יש להעיר מדברי חז"ל שעל מטה משה היה חקוק: "דצ"ך עד"ש באח"ב" (ראה: 'מקראות גדולות חוט המשולש' שמות, עמ' לט), והנה יש מהראשונים (דעת זקנים ריש פרשת

יג. וע"ע בשכל טוב: "שבמכה זו יהיו כולן עלות על לבך וחוכרן [ובאילו] כולן משולחות עכשיו עליך"

יד. כך משמע מסגנון הלשון שתוספת זו אינה מדברי רבינו ישעיה, שכן אין זה מצוי בדברי הראשונים שיתרץ "יש לומר" ותיכף ידחה ויאמר "ואין זה נכון", ומשמע שהדוחה הוא אדם אחר שדחה את דברי רבינו ישעיה. ועוד, שהרי למעלה כבר הביא רבינו ישעיה הסימן של ר' יהודה ואפילו הכי כתב תירוץ, ואם היה לו קושיא על תירוץו מעצם סימנו של ר' יהודה לא היה לו להביא דברי ר' יהודה עד לבסוף כשהקשה מדבריו.

ועוד, שבפירוש רבינו ישעיה על הגדש"פ (בתוך: 'תורת חיים', עמ' קכב, ועין בדברי המגיה שם) כתב להיפך מהתירוץ השני, וז"ל: "דצ"ך עד"ש באח"ב. תימזה, מה סימן נתן ר' יהודה, וכי אין אדם יודע ליקח מכל תיבה אות ולעשות סימן, אלא ר' יהודה לא בא ליתן אלא הסימן של חשבון המכות שלקו על הים, שר' יוסי היה אומר חמשים מכות, ור' אליעזר מאתים, ור"ע מאתים וחמשים, ובין כולם עולה חמש מאות, ועל זה אמר ר' יהודה הסימן דצ"ך עד"ש באח"ב שעולה חמש מאות ואחת, ובגימטריא לא קפדינן על אחת יתר או חסר", הרי תירוץ זה עולה יפה עם תירוץ הראשון שכתב בפירושו לחומש, ואין לו שום הבנה לפי תירוץ השני. אלא נראה שהתירוץ השני הוא הוספה מאוחרת. ומשכך ניתן לומר בכוננתו בסוף דבריו: "דהא פליג על ר' שמעון", שנדחק המגיה בפירושו, שהכוונה היא שאין לסמוך על הסדר שבתהלים "דהא פליג על [התורה]. שמעון". והגהה זו נעשתה על ידי אדם הקרוי שמעון.

שכל מכה כלולה באות הראשונה שלה ונמצא שהסימנים "דצ"ך עד"ש באח"ב" כוללים בתוכם את כל העשר מכות.

ובזה אתי שפיר היטב שהסימן על "מכת בכורות" הוא האות ב' ולא האות מ', לפי שאכן בתורה לא נאמר כלל תיבות אלו "מכת בכורות" ולכן הסימן אמור דווקא על התיבה כפי שהיא בתורה: "בכור", כשבכך נכללת המכה באות הראשונה כפי שהיא כתובה בתורה.

ובזה נוכל להעמיק ולבאר מעם חילוק זמן ההטפה בין "תמרות עשן" ל"מכת בכורות", שכן תיבת "תמרות" אין היא רק תיאור של העשן, ולכן ראוי להמיק בתיבת עשן, אולם אצל "מכת בכורות" ראוי להמיק בתיבת "מכת", שכן הוספה זו של תיבת "מכת" דווקא במכה זו באה בכדי להוציא שלא נאמר שה"בכורות" עצמם היו המכה, בדומה לשאר המכות כגון דם וצפרדע, ולא נאמר שהבכורים הכו להמצריים (ואם כי יש מדרש כזה, אך אין זה עיקר המשמעות של המכה), ולכך מרגישים "מכת" בכורות, דהיינו שהקב"ה הכה כל בכור מצרים.

אמנם אין זה סותר לכך שעיקר המכה אכן היה מכה של "בכורות", שמתו מחמת עצם מהותם כבכורי מצרים (ראה מש"כ באורך ב'מקראות גדולות - חוט המשולש', מכון 'על הראשונים', ירושלים תשע"ג, ספר שמות עמ' קיא), ולכן יש להגות את האות כפי שהיא כתובה בתורה, שכן בכך נכלל בתוכה כל מהות המכה.

שאר ניקודי דצ"ך עד"ש באח"ב

הבאנו לעיל שבנוף כת"י ההגדה מנוקד הסימן בְּאֶחָב, והוא ניקוד שונה מהרגיל אצלנו (פתח תחת האל"ף והחי"ת), ואכן ב'הגדה שלמה' (מבוא, עמ' 192) הביא שינוי זה, שיש גורסים: בְּאֶחָב", אך לא הביא גירסאות נוספות י". וניתן לשער שהוא מנהג קדום, שכבר נהג בזמן הרוקח, שכן משמע שהרוקח ניקד מילים אלו דווקא בכדי לשלול את הניקוד האחר.

ויצוין שישנו ניקוד נוסף לסימנים אלו, שהוא אכן בעל משמעות, וכך כתב התוספות יו"ט (אבות פ"ה מ"ד):

"ובשנה זו בשבת הגדול פה בקראקא לפ"ק בדרוש שדרשתי בבית הכנסת הקשיתי שאין בתיבות אלו שום משמעות ולכן נ"ל לקרותן דָּצָךְ עֲדָשׁ בְּאֶחָב...".

אולם יש ליתן מעם לשבח בניקוד המקובל בידינו שבכך נקל לחלק המכות לשלשה חלקים (כמו שביארו המפרשים, ראה 'מקראות גדולות חוט המשולש', שמות עמ' מ), ומכיון

יז. שם הביא גרסא בב/ ואילו בכת"י נראה שכתוב בב.

יח. שינוי זה בין פתח לקמץ אינו משמעותי כל כך, ואף יש כתבי יד שלא היו מקפידים בין קמץ לפתח.

שיש ד' סופית (דצ"ד) ושי"ן בשווא נח (עד"ש) ניכר חיתוך הסימנים לשלושה מילים, אולם לפי ניקוד הרוקח ניתן לקרוא את כל הסימנים בנשימה אחת, ואין ניכר שהם שלושה מילים. ואם כי לא באנו להכריע את אופן ההגייה של סימנים אלו באמירת ההגדה, הרי שמהראוי לידע שהרוקח הוא המקור למנהגינו שאנו מטיפין יין מהכוס"י, ושמו י"ש בכך בכדי להביא שיהגו את התיבות כפי שהוא נקדם.

י. במהרי"ל (סדר ההגדה, מהדורת מכון ירושלם עמ' קו-ז) הביא הענין בשם הרוקח (והוא על פי הקטע של הרוקח שאנו מדברים עליה, ולכן העירר שלא נמצא בפירושו שנדפסו באותו עת): "אמר מהר"י סג"ל בשאומר בהגדה דם ואש ותמרות עשן, יטיף באצבעו מכוסו לחוץ באומרו כל תיבה פעם אחת. וכן בשאומר דצ"ך עד"ש באח"ב בין בפרט בין בכלל, ס"ה (-סך הכל) י"ו פעמים נגד י"ו פנים, רוקח". (וכמוכן כשכתב "בין בפרט בין בכלל" כוונתו בין כשאמר דצ"ך עד"ש באח"ב, ובין כשאמר שמוות של כל המכות במילואם. וי"ל שזה סיוע למה שכתבנו, שדצ"ך וכו' הוא כבר הפרט של כל המכות. ואין בכלל אלא מה שבפרט). ואח"כ הוסיף: "וכן מהר"ש כשאמר דם צפרדע כו' שוטף בכל תיבה ותיבה פעם אחת מן הכוס לחוץ, ואמר שכן נהג ראבי"ה". אמנם כנראה הוא מנהג אחר, ששם מוזכר ענין זה רק אצל דם צפרדע וכו', ולא מוזכר אודות דם ואש ותמרות עשן, וגם לא מוזכר אצל דצ"ך וכו'. וכן עולה מהמנהגי מהר"ש (עמ' 134, אלא ששם כתב שכתב זה ראבי"ה, לא רק ששמעו בשמו): "כשאמר דם צפרדע כנים היה משים אצבעו בכוס שלפניו בכל פעם, ואמר לי שכן כתב אבי העזרי". וכן עולה מההגדות המנהגים של ר"א טירנא (עמ' נ, הערה צח): "כשמונה י' מכות אז יכניס אצבעו לכוס ויזרוק חוץ על כל מכה ומכה (ראבי"ה)". וכעת לא מצאנו הנהגה זו בראבי"ה, אבל מכל מקום נראה שהוא מנהג שונה, והרוקח הוא המקור הקדום ביותר הידוע לנו למנהגינו.

ר"ב ראש ותמרות עשן ר"ב צפרדע כנים ערוך
ר"ב שחין בר ארבע חשך מכת כבורות ר"ב
ערש באח"ב

פאקסמיליא מכת"י - המעתיק כת"י בעל הרוקח ז"ל

נמ"רים אלו חן ר"ב צפרדע כנים ערוך ר"ב
שחין בר ארבע חשך מכת כבורות ר"ב
היה עולה כהן סימנים ר"ב ערש באח"ב

פאקסמיליא מכת"י הנ"ל - סדר הגדה של פסח